



Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs drikkepengebog

Af museumsinspektør Annette Hoff, Horsens Museum

Karen var et ordensmenneske. Hun var flittig til at få alt noteret ned, hun var systematisk, og hun var god til at gemme sine optegnelser. Disse tre egenskaber er et stort held for os, der hermed kan få et sjældent indblik i et andet menneskes hverdagsliv for mere end 225 år siden. Oktober 1765 blev Karen Rosenkrantz Irminger gift med Hans Henrik de Lichtenberg, og netop som hun flyttede ind på herregården Bidstrup sydvest for Randers, påbegyndte hun sine optegnelser. Bidstrups drikkepengebog er oprettet af hende, efter alt at dømme få dage efter brylluppet, hvor hendes mor, Generalinde Irminger (fra Vindum Overgård) og svigermoderen, Etatsrådinde de Lichtenberg (fra bypalæet i Horsens) gav nogle meget rundhåndede drikkepenge.¹

Karen Rosenkrantz de Lichtenberg, født Irminger den 5. oktober 1739 på Vindum Overgård. Død på Bidstrup 12. august 1807. Portrættet, der er fra tiden omkring 1770, er tilskrevet C.G. Pilo. Foto: Kirsten Nijkamp.

Ved giftermålet trådte Karen Rosenkrantz de Lichtenberg ind i sin nye rolle som den, der skulle styre gårdens store husholdning. Der var både husholderske og kokkepige, stuepige og bryggerspiger ansat, men det forventedes, at Karen ikke blot tog del i, men også havde overblikket over og ansvaret for indkøb, lønninger og de store linier i køkkenkælderen arbejde. Hvilken erfaring hun medbragte til sin nye stilling, ved vi ikke, men hendes optegnelser giver et tydeligt billede af, at hun til fuldkommenhed mestrede opgaven. Ud over drikkepengebogen er også bevaret to dagbøger samt 16 årsregnskaber fra hendes hånd; de er ført på Bidstrup i perioden 1771-96.²

Dagbøgerne (1774-75) giver et enestående indblik i en herregårdsfrues nære hverdagsliv. Hvem kom på besøg, hvor og med hvem gik man på jagt, hvem spillede man kort med, hvor kørte man hen på visitter og markedsbesøg, hvem blev syge, hvem døde, hvornår og hvordan blev børnene født, hvornår kom de første lam til verden ude i avlsgården, hvordan stod kornet omkring Skt. Hans, og hvor mange pund tælle var der på de stude, som slagtedes. Det er ikke de store følelsesudbrud eller refleksioner over tilværelsens til-

dragelser, man finder i hendes dagbøger, men enkelte bekymrede eller begejstrede udtryk finder dog vej ud gennem hendes pen. Mest af alt er det dog kortfattede notater i telegramstil, som giver os et billede af de begivenheder, hendes dag var fyldt med. Overraskelser er der en del af – for eksempel var husets frue en passioneret lystfisker, og hendes mand var dygtig til at årelade hele omgangskredsen.

Regnskaberne er ligeledes kortfattede, men overordentlig righoldige.

Alt blev noteret ned. Fra de få skilling hun stak i hånden på den tiggende blinde kone, og manden, der

var blevet frarøvet sit tøj, eller til Chresten Hendricksens kone, som ikke var rigtig i hovedet, og op til de store udbetalinger på 250 rigsdaler til leverandøren i København for *Specerier*, altså krydderier og specialvarer til husholdningen. Gennem læsning af hendes regnskabsbøger får man et indgående kendskab til alle detaljer af det levede liv på herregården. Naturligvis alle de indkøbte ingredienser til madlavningen, fra hele vognlæs med sukkertoppe, kandis og sirup fra Sukkerhuset i Randers til småpiger ved køkkendøren, hvor de faldbød kurve med bær, krebs, hyldeblomster og kyllinger. Også familiens og tjenestefolkenes påklæd-



Under midterfløjen på Bidstrups hovedbygning lå køkken og bryggers, hvor tjenestepigerne gennem de buede vinduesåbninger kunne følge med i hvilke gæster, der ankom til herskabet. Foto: Kirsten Nijkamp.



Karens skrivechatol med hendes dagbøger (1774-75) og regnskabsbøger (1771-96) samt drikkepengebogen fra 1765.
Foto: Kirsten Nijkamp.

ning kan følges ned i mindste detalje, hvor udgifterne til kniplinger, fiskeben, livréknapper og alenvis af klæde, multum, taft og silke finder vej til regnskabsbøgerne. Vi bliver også bekendt med, at silkestof og chokoladestænger bliver købt hos de omvandrede jøder, mens det bedste uldklæde til tjenerens livré mest fordelagtigt købes hos købmand Hjorth i Haderslev. Sønnens opdragelse med hovmester, dansemester og klaverundervisning en eftermiddag om ugen er at læse mellem betalinger for natmandens renovation af

husets to toiletter, betaling af familiens fem avisabonnementer, dusinvis af indkøbte bøger, 58 pund pudder (til håret) og betalingen for at få stuerne betrukket med lærred, som degnen kom og bemalede.

Drikkepengebogen

Tilbage til drikkepengebogen, som er denne artikels emne. Drikkepengesystemet var i 1700-årene en uadskillelig del af hele herregårdens husholdning. Med sirlig skrift har Karen i bogen indført de besøgende



I Lilleådalens sydvest for Randers ligger Bidstrup endnu omgivet af de fugtige engarealer, hvor Hans Henrik og Karen Rosenkrantz de Lichtenberg opfedede stude. Foto: David Slater, Gammel Estrup.

gæsters navne, og i tre kolonner til højre er indført det beløb, i rigsdaler, mark og skilling, som hver enkelt gæst betalte. Hvorvidt pengene blev lagt i en særlig skål på værelset, hvor man havde overnattet eller om de overraktes til Karen, som opbevarede dem i en særlig pung, finder vi ingen oplysninger om. Første år er der 33 navne indført med i alt 53 rigsdaler

3 mark og 10 skilling i drikkepenge. Året efter var der 49 besøgende gæster, men det indkomne beløb var under det halve, kun ca. 25 rigsdaler. Det første års store drikkepengebeløb skyldes brudeparrets to mødre, der hver gav en klækkelig sum, brudens mor 10 rigsdaler og gommens 8 rigsdaler – man kunne købe en godt ydende malkeko eller en skikkelig ar-

bejdshest for 10 rigsdaler i 1765. Begges fædre var i øvrigt døde året før brylluppet.

De efterfølgende år stabiliserer drikkepengeindtægterne sig på et beløb mellem 15 og 30 rigsdaler, enkelte år dog over 40 rdl. Særligt interessante er årene 1774 og 75, hvorfra Karens dagbogsoptegnelser er bevaret. Hermed kan vi sammenligne de personnavne, som optræder i de to forskellige kilder. Det står hurtigt klart, at der er overensstemmelse mellem navne og datoer, hvilket jo er beroligende for kildeværdien. Til gengæld er der mange navne i dagbogen på gæster, der har lagt vejen forbi Bidstrup, men som ikke genfindes i drikkepengebogen. Hovedparten af de manglende navne i drikkepengebogen skyldes, at personen, som optræder på den pågældende dag i dagbogen, ikke overnattede, men kun kom på en kortere visit, for eksempel de nære venner, den lokale provst Esmarck og hustru, der jævnligt kom til middag på Bidstrup. Eller Jomfru Andersen fra Granslev, som Karen havde et nært samarbejde med i forbindelse med fremstilling af hørlinned til Bidstrups linnedskabe. Også hun kom jævnligt på Bidstrup til spisning, men ingen af deres navne ses i drikkepengebogen.

De overnattende gæster var et broget folkefærd. Naturligvis familie, for eksempel Karens svigerfamilie fra Horsens, hvor svogeren fra Serridslevgård, major Beenfeldt, ofte overnattede en del dage, mens han blandt andet havde militære ærinder i Randers. Også hendes egne brødre og andre af den Irmingerske slægt ses i drikkepengebogen, gerne ved vintertide

i forbindelse med jagter, hvor man blev nogle dage og nød gode middage mellem strabadserne i krat og skov. Disse jagter tiltrak andre gæster, justitsråder, etatsråder og en enkelt baron, der alle tog ophold på gæsteværelserne i Bidstrups nordfløj. Men studedriveren Hans Hansen inde fra Randers krøb også ned under de lune dyner i herskabets gæsteværelser. Han kom søndag den 24. april 1774, nærmest som en frelsende engel. Trods ihærdige anstrengelser og flere forgæves besøg af studeopkøbere blandt andet fra Ribe og Tønder, havde Hans Henrik de Lichtenberg ikke haft held til at få solgt sine stude i dette forår, og situationen var efterhånden kritisk. Hvis ikke gårdens opdrættede stude blev solgt i løbet af foråret, gik man glip af de væsentligste indtægter fra herregårdens drift, og derfor var den lokale studeopkøber Hans Hansen en kærkommen gæst på Bidstrup. Han blev givetvis beværtet godt, inden han krøb til køjs, og næste dag betalte han 4 mark og 8 skilling i drikkepenge, inden han drog af sted med kreaturflokken. Hans Henrik de Lichtenberg var øjensynlig så lettet over den indgåede handel, at han fulgte med dem på vejen sydover det første stykke. At studeopkøberen skulle have sovet ude i avlsgården hos forvalteren må betvivles, eftersom han betalte drikkepenge til husets frue. Året efter gentog Hans Hansen sin overnatning, denne gang i marts måned. Andre købmænd fandt vej til Bidstrups middagsbord og gæsteværelser, for eksempel monsigneur Ness, der senere blev forpagter på herregården Boller ved Horsens.

Tjenestepigerne i køkkenkælderen

Efter godt et årti med fuldkomne optegnelser over hvornår, hvilke gæster, betalte hvormeget i drikkepenge, ændrede Karen praksis: Fra 1777 (hendes mands dødsår) indførte hun med enkelte undtagelser kun det samlede indkomne beløb fra gæsternes drikkepenge. Ikke flere navne og datoer på de besøgende gæster.³ Hermed kan man synes, at kildens nytteværdi forringes betydeligt. Men det kommer an på, hvad man vil benytte drikkepengebogen til. Da optegnelserne også rummer navne og titler på hendes kvindelige tyende år for år, er det muligt, over et meget langt spand af tid at se navnene på de kvinder, der arbejdede i køkkenkælderen.

Systemet med drikkepengene var, at Karen en gang om året fordelte de indkomne drikkepenge blandt sine kvindelige tjenestefolk. I de første år blev pengene uddelt på Mikkelssdag (29. september), fra 1777 ved nytårstid. De fleste år rummer listen de ansattes navne for eksempel 1777:

<i>Husholdersken Jensen</i>	<i>40 Rigsdaler</i>
<i>Bøeg, min Eegen Piige</i>	<i>20 Rigsdaler</i>
<i>Lehne Stue Piige</i>	<i>20 Rigsdaler</i>
<i>Ane Kokke Piige</i>	<i>10 Rigsdaler</i>
<i>Ane Brøger Piige</i>	<i>10 Rigsdaler</i>
<i>Engel [Vaskepige]</i>	<i>7 Rigsdaler, 1 Mark 12 Skilling</i>
Suma	107 Rigsdaler, 1 Mark 12 Skilling.

I 1777 var det indkomne drikkepengebeløb på 107 rigsdaler, mere end dobbelt så højt som normalt.

Det må skyldes begravelsesgæsternes rundhåndede donationer den 18. april, Hans Henrik de Lichtenbergs begravelsesdag. I 1778 var det indkomne beløb 58 rigsdaler og året efter 44 rigsdaler, hvorefter det stabiliseredes gennem flere år på omkring 40-45 rigsdaler. I 1790'erne, hvor sønnen var i København, og Karen opholdt sig 14-16 uger om året hos sin svigermoder på bypalæet i Horsens, faldt de årlige drikkepenge på Bidstrup til 15-30 rigsdaler; der var færre overnattende gæster, når husets frue var bortrejst.

Det faldende antal besøgende (og betalende) gæster fik konsekvenser for de ansattes løn, hvor drikkepengene blev udbetalt som tillæg til den faste løn. En bevaret *Convention* fra 1782 opregner, hvilke beløb enkefrue Karen Rosenkrantz de Lichtenberg årligt skulle have til sin rådighed af stamhusets indtægter, og heraf ses de enkelte tjenestefolks årlige løn. Husholderske og fruens pige skulle årligt have hver 16 rigsdaler, stuepige, kokkepige og bryggerspige hver 6 rigsdaler. Af dette fremgår, at drikkepengene var af væsentlig økonomisk betydning for de kvindelige ansatte, der nogle år fik mere end fordoblet deres indtjening. Hverken tjeneren eller hovmesteren, der også arbejdede i hovedbygningen, fik andel i drikkepengene, og det samme gjaldt avlsgårdens kuske, staldkarle, røgttere, hyrder, gartneren, skytten og vedhuggeren. Til gengæld var flere af de mandlige ansattes løn væsentlig højere end de kvindeliges. Kuschen, staldkarlen og vedhuggerens løn var hhv. 14, 12 og 10 rigsdaler, mens skytten fik 26 rigsdaler og gartneren 24 rigsdaler.

Tjenestefolkene i køkkenkælderen havde altså stor økonomisk gevinst ved mange overnattende gæster i huset, men til gengæld også væsentligt mindre arbejde ved færre besøgende, når der ikke skulle lægges rent sengetøj på mange senge, tømmes natpotter, bæres rene tekopper ind, fyres op i themaskinerne, tændes op i og tømmes aske af kakkelovnene i nordfløjens gæsteværelser.

Mange gæster rundt om herskabets middagsbord i den blå sal gav kun ekstra indtjening, hvis gæsterne overnattede. Men altid mere arbejde for husholderske, kokke- og stuepige. Til gengæld havde de mindre travlt i køkkenkælderen fra januar til april, hvor Karen i 1790'erne oftest opholdt sig i Horsens. Helt stille blev der dog aldrig. Der skulle altid laves mad til avlsgårdens folk og køkkenkælderens egne ansatte, der blev slagtet, brygget øl, bagt rugbrød, dyppet lys og kogt sæbe. De sidstnævnte opgaver blev dog ofte varetaget af husets faste gangkone, Berthe Buds, som blev betalt fra gang til gang. Det samme gjaldt tøjvasken, hvor *Vaskerkoner* og *Rullekarle* indtog bryggerset i nogle dage omtrent fire gange om året. Det var tilsyneladende billigere for Karen end at have en fast vaskepige, som husholdningen havde råd til i Hans Henriks levetid. Vaskekonerne medbragte i øvrigt hjemmelavede koste af lyng eller revling, *Lihmer*, som Karen årligt købte ganske betragtelige antal af for en relativt lille sum.

Studier i drikkepengebogen viser også, at mange af køkkenkælderens ansatte var stabile i deres ansættelse. Der var ikke gennemtræk ved hver skiftedag. Mange

af pigerne var 4-5 år i samme stilling, inden de enten blev forfremmet fra *Egen Piige* til husholderske, eller til de blev gift. En del af tjenestepigernes bryllupper blev fejret i Bidstrups sale, og enkelte gange var der tre-fire måneder senere barnedåb for det samme par. Her viste Karen sit samfundssind ved ikke at sende dem på porten, men sikre, at det unge par (tjener og stuepige) fik et ordentligt levebrød. Stuepigen blev sypige for Karen, mens tjeneren fortsatte i sit hidtidige arbejde. Eneste personaleudskiftning, der falder i øjnene, var ved stillingen som husjomfru (*Eegen piige*), hvor Karen tilsyneladende havde vanskeligt ved at finde den rette i årene 1781-91. Her havde hun fem forskellige husjomfruer efter næsten syv år med Jomfru Bøeg 1774-81. Mest stabil i ansættelsen var *Maren Hønsepige*, der trofast gennem 25 år tjente sine årlige 4 rigsdaler ved at stå for Bidstrups hønsehold og indsamle tusindvis af æg til køkkenkælderen. Fra 1779 fik hun også del i den faste udbetaling af drikkepenge, og endelig gav Karen hende i drikkepenge to skilling pr. snes æg, der var blevet indsamlet.

Karens egne udbetalte drikkepenge

Karen Rosenkrantz de Lichtenberg gav også mange drikkepenge gennem årene. Ud over hønsepigen gav hun kun sjældent til sine egne folk. Men ved Hans Henriks død og begravelse gav hun drikkepenge til de, som kørte ligvognen, til ni fremmede og tre egne tjenere, til kusken, skovrideren, forrideren og skytten, og endelig ude i avlsgården til: *Laus i Stalden*, *Søren Stalddreng*, *Simon ved Køerne*, *Jens Røgter*. Provsten,

deggen og skoleholderen betaltes også ganske store beløb ved denne lejlighed, men de blev ikke benævnt drikkepenge.

Ellers var det på sine rejser rundt til familiens og vennernes herregårde, at hun gav drikkepenge til de ansatte. Det er en stor fordel for os, da vi på denne måde kan følge hendes bevægelser gennem årene, selvom hun ikke førte dagbog. Disse beløb fremgår ikke af Bidstrups drikkepengebog, men af hendes andre regnskabsbøger. De største drikkepenge betaltes hos svigermøderen i bypalæet i Horsens, når Karen efter mange ugers ophold skulle rejse hjem til Bidstrup: *D: Penge i Horsens i min Sv: Moders huus, da jeg i 16 Uger har logéret der 12 Rigsdaler, Tienneren 2 Rigsdaler, Kusken 2 Rigsdaler, den anden bie Kusk 4 Mark 4 Skilling.* (20/4-1792). Det førstnævnte beløb på 20 rigsdaler var til deling blandt de kvindelige tjenestefolk, mens tjeneren og de to kuske fik separate beløb. Ved besøg og overnatning hos svigerinderne på Bygholm og Serridslevgård betalte hun også drikkepenge, for eksempel den 9. januar 1779, hvor køkkenpigerne til deling fik 4 rigsdaler, men ved samme lejlighed gav Karen også tjeneren 1 rigsdaler, fyrbøderen 1 mark 8 skilling samt kusken 4 mark. Gennemlæsning af hendes regnskaber giver ikke et klart svar på, hvorfor hun nogle gange kun betænker de kvindelige tjenestefolk og andre gange også gårdens mandlige ansatte. Men der er en tendens til, at hun på familiens herregårde (Bygholm, Serridslevgård, Vindum Overgård) jævnlige betalte til kuske, skytter, gartnere, røgttere, vedhuggere, staldkarle og

sågar en smed, mens dette næsten aldrig forekom på vennekredsens herregårde.

Når hun var på jagt med svogrene, var det naturligt at give drikkepenge til skytte, klappere og kusken, og når hun købte træer eller andre gevækster af disse herregårdes gartnere, var det naturligt at betænke dem med drikkepenge. Men at også staldkarle og vedhuggere fik drikkepenge, synes mere usædvanligt.

Sluttelig om drikkepenge skal nævnes den endeløse strøm af småbeløb, som Karen betalte i drikkepenge til alle, hun handlede med. Nævnt er allerede de mange småpiger, -drenge og gamle koner, der kom med kurve med madvarer til køkkenkælderen. Men der var også drikkepenge til møllerens karl, som kom med hvedemel, til provstens karl, der kom med en kvie, til en dreng med en kramsfugl, til huslægens tjener, som kom med medicinregningen, til deggen Høyers karl, der kom med en æske oblater, til en fra Haslund, der kom med en svane, eller drengen fra Frijsenborg, der kom med en kjole, for bare at nævne nogle få poster i regnskabet for 1782.

Om Karen skulle være mere rundhåndet med håndskillingerne (også til de flere hundrede tiggere ved hendes dør) end andre af hendes samtidige, kan være vanskeligt at få klarlagt, da de bevarede regnskabsbøger fra hendes hånd er så relativt sjældne. Almindelige godsregnskaber rummer ikke den slags småbeløb, men fra enkelte andre af landets velstillede familier er bevaret (og udgivet) oplysninger om lignende regnskabsmateriale. Blandt andre fra familien Schulin på Frederiksdal i Nordsjælland, og disse

optegnelser giver på nogle områder tilsvarende indtryk af 1700-årenes drikkepengekultur, som Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs regnskaber og drikkepengebog minutløst afspejler.⁴

Noter:

- 1 Fortegnelse paa de Drikke Penge Her er Forefalden fra Mickelsdag 1765 og Bestandig bliver inskrevne Saavel som og Deelingen. Privateje i Lichtenbergfamilien.
- 2 Optegnelserne er udgivet ord- og bogstavret i: *Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs dagbøger og Regnskaber. Hverdagsliv 1771-1796 på Herregården Bidstrup og i Horsens*. Annette Hoff, 2009. 448 sider.
- 3 I 1801 ses det dog af drikkepengebogen, at frøken von Arenstorff var på besøg med sine forældre. Denne indførsel er interessant, fordi det var Karens kommende svigerdatter, som var på besøg. Marie Sophie von Arenstorff og Gerdth de Lichtenberg blev gift den 8. september 1802, og det var hende, der fortsatte indførslerne i drikkepengebogen indtil år 1854.
- 4 Karen Hjorth: *Slottet og Slægten. Familien Schulin på Frederiksdal 1740-1840*. 2006. 189 sider.